

Нүсіпәліқызы А.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aktoty-555@mail.ru

ҚОРҚЫТ АТА ӨНЕГЕСІ

Бұл мақалада Қорқыт атаның өз ұрпағына айтқан өнеге, тағылымдары жайлы сөз етілмек. Қорқыт атаның кеңестері далалықтардың қоғамдық өмірінде үлкен рөл атқарды, олар күні бүгінге дейін халық даналығы шоғырланған мақал мен мәтелдер ретінде қабылданады. Қорқыт мұраларының ақыл-нақылға құралған шешендік нақыл сөздерінің аз кездеспейтінін байқауға болады. Нақыл сөздерінде ырғақ, ұйқасқа құралған мазмұны терең ұшқыр да ұтымды ой анық аңғарылып, бүгінгі күнде де өз тәрбиелік мәнін жоғалтпаған. Қорқыт мұрасы ертеңгі зиялы азамат ретінде елінің шын патриоты болып өсуімізге ықпалы зор, сондықтан Қорқыт атаның нақыл сөздерін әр жастағы адам өзінше оқып, өзіне керегін алып, өмірлік тәжірибеде қолдануы қажет. Осы болмысымыз бен дүниетанымызды келер ұрпақтарымыз да мәңгілікке жалғастырып, адамзат өркениетінің тарихында лайықты орнымызды иелену үшін біз Қорқыт Ата мұрасын зейін қоя оқып, өзімізден кейінгі ұрпаққа үлгі өнеге етуіміз қажет. Қорқыт Ата тағылымын қайта жаңғыртып, оларды өскелең ұрпақтың эстетикалық тәрбиесіндегі маңызды құрал ретінде қарастыру – заман талабы мен қоғамның қажеттілігінен туындап отырған құбылыс екендігін сезіне отырып, Қорқыт Ата өсиеттерін өскелең ұрпақтың тәрбиесінде пайдаланудың тиімді жолдарын онан әрі қарастырған жөн.

Түйін сөздер: тәлім-тәрбие, нақыл сөз, қарым-қатынас, ұрпақ.

Nusipalikyzy A.,

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aktoty-555@mail.ru

Korkyt Ata's speech

The article examines the tradition and teaching of Korkyt Ata. Councils Korkyt Ata played a big role in public life, which is widely perceived so far in people's lives. It is noteworthy that Korkyt's legacy of the heritage of the Crusaders is rare. Rhymes in proverbs are deeply rooted in a rhythmic sense, and rational thought has not yet lost its educational significance. Korkyt's legacy is a powerful patriotism for our country as the intellectuals of tomorrow, that's why every person should read the proverbs of Korkyt Ata and use them in his life. We must read the legacy of Korkyt Ata and set an example for our descendants to continue to have a decent future for our future generations and to have a worthy place in the history of human civilization. Recognizing Korkyt's apprenticeship and considering them as an important tool in the aesthetic education of the younger generation, it is important to consider the most effective ways of using Korkyt's training in educating the younger generation, realizing that this is a phenomenon of modernity and society.

Key words: education, proverb, communication, heritage.

Нусипалиқызы А.,

докторант Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aktoty-555@mail.ru

Учение Коркыт Ата

В статье рассматриваются традиция и учения Коркыт Ата. Советы Коркыт Ата сыграли большую роль в общественной жизни, которая широко воспринимается до сих пор у жизни людей. Примечательно, что наследие Коркыта у крестоносцев встречается редко. Рифмы в

пословицах глубоко укоренены в ритмическом смысле, и рациональная мысль еще не утратила своего образовательного значения. Наследие Коркыта является мощным патриотизмом для нашей страны в качестве интеллектуалов завтрашнего дня, поэтому каждый человек должен читать пословицы Коркыт Ата и использовать их в своей жизни. Мы должны прочитать наследие Коркыт Ата и подать пример нашим потомкам, чтобы продолжать иметь достойное будущее для наших будущих поколений и иметь достойное место в истории человеческой цивилизации. Признавая ученичество Коркыт Ата и рассматривая их как важный инструмент в эстетическом воспитании молодого поколения, важно рассмотреть наиболее эффективные способы использования учения Коркыт Ата в воспитании молодого поколения, осознавая, что это феномен современности и общества.

Ключевые слова: преподавание, пословица, общение, наследие.

Кіріспе

VIII ғасырда Сыр бойында өмір сүрген Қоркыт ата – ежелгі түркілердің көрнекті ағартушысы, ойшылы, ақын, әрі сазгер, күйші, тарихта ерекше рухани із қалдырған, халық даналығын жинаушы. Өзінің философиялық толғамдарында өмір мен өлім мәселелерін көтерді. Мәңгі өлмеудің жолын қиялымен іздестірген еді. Аңыз бойынша, ол ақ түйені мініп, дүниенің төрт бұрышын кезеді. Бірақ қайда барса да, алдынан қазылып жатқан көр кездеседі. «Кімге қазып жатсыздар?» деген сұрауына «Қоркыттың көрі» деген жауап алады. Содан кейін өлімнен қашып құтылуға болмайды екен деген қорытындыға келеді. Ол пікірді оған түрлі жан-жануарлар да, өсімдіктер де, бүкіл әлем ұқтырған болатын. Қоркыт ата поэма, күйлер шығарып, оны қобызда орындайтын болады. Сол себепті де Қоркыт ата шығармаларын «Қоркыт Ата кітабы» деп атайды. Себебі, Қоркыт ата айтқан жырларды, дастандарды жинақтап, солай атап шығарған көрінеді. 12 тараудан тұратын кітапта батырлық, елдік, адамгершілік туралы оқиғалар жырланады. «Қоркыт Ата кітабы» – бүкіл түркі тілдес халықтарға ортақ аса көрнекті жазба ескерткіші. Бұл еңбекте тәлімдік мәні күшті афоризмдер, қанатты сөздер мен тағылымдықтанымдық ойлар, өсиет сөздер жиі кездеседі. Қоркыттың есімін көшпенді түркі тайпалары ежелден қастерлеген. Сондықтан да болар халық оны : «Жыраудың үлкен пірі – Қоркыт Ата, бата алған барлық ақын асқан ата, таңқалып жұрттың бәрі тұрады екен, қобызбен Қоркыт Ата күй тартқанда» – деп тегін жырламаған. Қандай да қиын іс болмасын, Қоркыттың кеңесін алмай, ел ешбір жұмысқа қол ұрмаған. Ел оның барлық өсиетін бұлжытпай орындаған екен. (Aidosov, 1997: 68-69)

Қоркыт ата дана-ақылшы ретінде, біріншіден, даналықтолғаныстары мен тұжырымдары, өсиет-

намалардан, ғибратнамалар арқылы көрінсе, екіншіден, жырларының идеясы мен ішкі формасынан, үшіншіден, әрбір жыр соңындағы қорытынды сөздерінің ақыл-кеңестері мен батасынан сезімдік сипатты тәлімдік-тәрбиелік ой толғаныстарынан байқатады. Қоркыт атадан қалған нақыл сөздерінен мысал келтірсек: «Тәңірге сиынбаған адамның тілегі қабыл болмайды. Тәңірі пендесінің маңдайына не жазса, сол болады». «Менмен, тәкәппар адамды тәңірі сүймейді. Басқалардан өзін жоғары ұстаған адамға Тәңірі бақ-береке бермейді». «Өзіңнен тумаса ұл өгей: қаншама бағып, қаққанмен ол саған ұл болмайды. Ер жетіп, ат жалын тартып мінген соң өз жөніне кетеді, мүмкін ол тәрбиеленген адамға көрдім-білдім деген де сөз айтпас». «Анадан өнеге көрмеген қыз жаман, атадан тағылым алмаған ұл жаман. Ондай бала ел басын құрап, үйінен дәм беруге де жарымайды». «Ананың көңілі балада болар». «Ақылсыз баладан ата дәулетінен қайран жоқ». Қоркыт Ата өзінің ел-жұртына тағы мынадай өсиет айтқан: «Батыр туған жігіттің садағының оғы да қылыштай кесіп, түседі», «Атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырланып, тумағаны жақсы», «Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді», «Өтірік сөз өрге баспайды, өтірікші болғаннан, жарық көріп, өмір сүрмеген көп артық». Шығармадағы оқиғаларды баяндай желісі Ә. Фирдоусидің «Шахнамасына» үлгі болған еді. Шығарма Шығыс елдеріне кеңінен тараған. Ол – барша түркі халықтарына ортақ күйінде сақталған. Көшірмесін алдымен түріктер, кейін біз қазақ тіліне аударған болатынбыз. Қоркыт Ата философиясында ұрпақтар сабақтастығы қағидасына ерекше мән берген. Ұрпақтар сабақтастығы адамзат болмысының басты қағидасы бола отырып, қазіргі заманғы кейбір өркениетті елдердегі бұл қағиданың бұзылуы олардың болмыссыздығына әкеліп,

адамгершілік өлшемдерге қайшы келеді. «Сало қазан үйінің шабылғаны туралы әңгімесінің баяны» жырында ұрпақтар сабақтастығы қағидасының тәрбиелік-тәлімдік мәнін төмендегіше суреттейді:

Қарлы таулар қартайса, шөп бітпес,
Арналы өзендер қартайса, су келмес,
Биелер қартайса, құлын бермес,
Ей, кәпір әйел қартайса, ұл бермес.

Баланың өмірге келуін салтанатты түрде атап өтуі және адамзаттың әлемнің бөлшегі ретіндегі тұтастық туралы дүниетанымдық көзқарастары тұжырымдалады. Осы жерден көне Рим философы Цицеронның да: «Бала болмаса, адам мен адамның табиғи байланысының болуы да мүмкін емес». Бұл байланыс жойылса, ортақ тіршілікте тұтасып жатқандығын байқау қиын емес. Кең даланы еркін мекендеп, салтанатты, салауатты өмір кешкен көшпенділер «Адамзат өмірінің мәні неде?» деген философиялық мәселеге ұрпақтар сабақтастығы адамзат тіршілігінің мақсаттарының бірі екендігі туралы түсінікке әкеліп салған. (Aidosov, 1997: 70)

Қорқыт Ата мұрасындағы адам мәселесі, оның өмір сүру қағидалары, мақсат-мұраттары және қоғам мен ұлттық болмыс хақындағы әлеуметтік-тұрмыстық толғаныстарына алып келеді. Онда халқының болашағы, жалпы адамгершілік құндылықтар мен қасиеттерді сақтау, тәлім-тәрбие, ата-салтын, дәстүрін құрметтеу мен қастерлеу мәселелері өзекті болды. Қорқыт Атаны қазақ және жалпы түркі халықтарының мәдени-дәстүрінің негізін салушылардың бірі деп қарастыруға болады. Қорқыт Ата дана-ақылшы ретінде оның тағылымдық көзқарастары ең алдымен даналық тұжырымдар арқылы берілетін өсиетнамалардан, ғибратнамалардан тұрады. Әрбір жыр соңындағы қорытынды сөздерінің ақыл-кеңес пен батасы, тәлімдік-тәрбиелік ой толғаныстарынан байқалады. Оның дидактикалық тұрғыдан берілетін нақыл сөздерінің, оның ішінде ата-салтын ардақтау, жалпы адамзаттық, адамгершілік құндылықтар туралы айтқан қағидалары бүгін де өз мәнін жойған жоқ. Мәселен, ата дәстүрі мен салты, жанұя тәрбие, тәрбиедегі үлгі-өнеге туралы өсиетнамалары мен қатар жырларында да жақсы сөз етіледі. «Қыз анадан қармайынша өнеге алмас», «Ұл атадан көрмейінше сапар шекпес», «Ұлдың күні қараң, ата өлік мал қалмаса», «Ата малынан не пайда, баста дәулет

болмаса». Барша түркі халықтарына ортақ Қорқыт Ата мұрасына бүгінгі XXI ғасырда өмір сүретін ұрпақ ерекше мән беріп, ұлттық тәрбие мен білім беру жүйесінде кеңінен пайдаланылып келеді. Қазір Тәуелсіз егеменде Қазақстанда Қорқыт Атаның философиялық, педагогикалық, психологиялық ой-толғаныстары туралы ғылыми зерттеу жұмыстары қолға алынып, кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғалып, монографиялық еңбектер жарық көріп жатыр. Қорқыт Ата мұраларының Қазақстанның тарихы мен мәдениетінде алатын орны зор. Қорқыт өткен замандағы тарихи құндылықтардың мәнін жоғалтпай сақтай білу, ұлттық тарихымызды жаңаша зерделеу, ұлттық сана мен рухани дүниені кеңейту – XXI ғасыр ұрпағының парызы. (Aidosov, 1997: 71-73)

Қорқыт ата өзінің халқына тағы мынандай өсиет айтқан: «Жол қиындығын көрмеген, жабы мінген жігітке Кавказ арғымағын мінгізуден пайда жоқ. Қолына өткір қылыш алып, соны жұмсай білмеген қорққа қылыш сермеп, күшінді сарп етпе. Батыр туған жігіттің садағының оғы да қылыштай кесіп түседі. Қонағы жоқ қараша үйден құлазыған түз артық. Ат жемейтін ащы шөптің гүлденіп өспегені жақсы. Атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырланып тумағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді. Өтірік сөз өрге баспайды. Өтірікші болғаннан жарық көріп, өмір сүрмеген көп артық. Сөзіне берік, шыншыл адамға бұл дүние де отыз жылды үшке көбейтіп, өмір сүрген де аз». Ежелгі жау ел болмас, ескі мақта жіп болмас, қонақ келмес үйдің қирағаны жақсы, жылқы жемес шөптің шықпағаны жақсы, адам ішпес ащы судың ағысты жылғаларды қумағаны жақсы, атаның атын былғайтын ақылсыз ұлдың тумағаны жақсы. Адам қанша қажетсінгенімен, ол өз үлесінен артық жей алмайды», т.б. (Zirmuskiy, 1999: 487)

Өмірдің басты-басты оқиғаларын философиялық тұрғыдан ой елегінен өткізіп, оны терең түсініп, адам психологиясын ашып көрсету Қорқыттың басты міндеті саналды. Осы Адам деген ұлы тұлғаның табиғатын, тағдырын, мінез-құлқының нәзік иірімдерін шығармашылыққа арқау еткен талантты ойшылдарымыздың бірі – Қорқыт Баба еді. «Атаның атын былғаған жетесіз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырылдап тумағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға

ешкім жетпейді», – дейтін ұлы бабаның нақыл-өсиет сөздерінде өткен заман кескіні, үй-тұрмыс жағдайы, ата-ана, ұл мен қыз, күйеу бала, табиғат көрінісі, хайуанаттар тіршілігінен түсінік беріп, өмір туралы философиясы мен ажалмен алысқан аңыздарында оптимистік сарын бар. Ұлы баба арманы, мұраты адамзатқа жер бетіндегі өмірдің мәнін ұғындыру, адамдар жүрегіне қайсар рух пен кемел ізгіліктің дәнін себу арқылы асыл қасиеттерді дарыту. (Bartol'd, 1999: 358)

Эксперимент

Қорқыт ата дана-ақылшы ретінде таныту үшін оқушылар, студенттер, оқытушылар және маман емес адамдар арасында эксперимент жүргізілген болатын.

Информанттардың жалпы саны — 40, олардың 27-і, Қорқыт Ата жайлы білетін болса, ал он үшін бейхабар болып шықты.

Информанттардың жас мөлшері – 15 жас пен 52 жас аралығы.

Эксперимент жүргізілген уақыт: 2017 – 2018 жылдар аралығы.

Эксперимент материалдары — қазақ тілінде жарық көрген кітап, брошюлалар.

Эксперимент мақсаты – Қорқыт Атаның халық арасында атын кеңге жаю арқылы, оның айтқан ақыл-кенестерін пайдалана отырып, дұрыс тәрбие түрлерін ұсыну. Сонымен қатар, Қорқыт мұрасының қаншалықты меңгерілуде екеі білу.

Эксперимент тапсырмалары бірнеше бағытта жүргізілді:

1) Мұрағаттан аударылған Қорқыт шығармаларын беріп, информанттарға ол шығармалардың қай кезеңге тиесілі екенін анықтау;

2) Бірнеше тағылым сөздерін еске түсіріп айту;

3) Алғаш нақыл сөздерін зерттеушілерді атап беру.

Информанттарға 3 түрлі тапсырма берілді. Тапсырманы бере отырып, жас мөлшеріне де мән берілген еді. Әрбір жеке тұлғаның білім сатысы да ескерілген болатын.

Эксперимент қорытындысы бойынша, Қорқыт Ата жайлы білетін адамдардың көбісі оның тағылым сөздерін білетін болып шықты, Яғни қазақ арасында кеңінен таралып, айтылып жүрген нақыл, өнеге. Кейбір информанттар жауап беруге қиналып жатты.

Нәтиже мен талқы

Сонымен, эксперимент нәтижелерін зерделей келе мынадай қорытындыға келдік:

1) Информанттар түркітөктес халықтардың арасындағы кең тараған бабасы жайлы біраз мәлімет білетіндігіне;

2) Қорқыттың нақыл сөздерін өз өмірлерінде жиі қолданса да, авторынан бейхабар екендігіне;

Эксперимент нәтижелерін талдай отырып, әлі де болса, халық арасына Қорқыт тағылымының таралуына ат салысу керектігіне көз жеткіздік.

Қорытынды

Бабамыздың бала кезінен бастап ел ішінде өзгелерден дараланып, ерекшелігімен ержеткен азамат екендігіне көз жеткіземіз. Сондықтан да болар жастайынан сан қырлы өнерді меңгерді. Қорқыт жайлы әңгіме басталса, «қобыз» сөзі құлақ түбіне келері сөзсіз. Сонымен қатар, Қорқыт атамыз ел ішінде дауды шешкен ақылгөй дана болғаны мәлім. Ердің дауын екі ауыз сөзбен шешкен бабаларымыз сөз қадірін түсінген. Қорқыт ата мұрасы ертеңгі зиялы азамат ретінде елінің шын патриоты болып өсуімізге ықпалы зор, сондықтан Қорқыт атаның нақыл сөздерін әр жастағы адам өзінше оқиды, өзіне керегін алып, өмірлік тәжірибеде қолданады. Аталы сөзді бағалай білген елдің оған бағынбай кеткен тұсы болмаған. Осы тұрғыдан алып қарасақ та, Қорқыт бабамыздың мұраларында ұлтқа пайдасы тиер маңызды мәліметтердің көп екенін аңғаруға болады. Оның әрбір қыры осы зерттеу барысында толық қамтылған. Қорқыт сөзі «құт» деген мағынаны білдіретіні жайлы кей деректерде сөз етіледі. Сондықтан да Қорқыттың әр айтқан тағылымы әрбірімізге «құтты» болмақ.

Әдебиеттер

Айдосов А.Х. Қорқытнама.–Алматы: Бастау, 1997. – Б. 68-73.

Жирмунский В.М. Огузский героический эпос и «Книга Коркута» // «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинақ. –Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1999. – С. 476-572.

Книга моего деда Коркута / Пер. Бартольда В.В. // «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинақ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1999. – С. 355-456.

References

Aidosov A.X. (1997) Qorqytnama. [Korkytnama] Almaty: Bastau. 68-73 p. (In Kazakh)

Bartol'd B.V. (1999) Knyga moego Korkuta [The book of my grandfather Korkut] Almaty: The Kazakh Encyclopedia. 355-456 p. (In Russian)

Zirmuskiy V.M. (1999) Oguzskiy geroyjeskiy epos y «Knyga Korkyta». [Oguzian heroic epos and «Book of Korkut] Almaty: The Encyclopedia of the Kazakhs. 476-572p. (In Russian)